

Autonomia wspólnego przedsiębiorstwa w stosunkach z założycielami¹

Streszczenie

Celem opracowania jest ukazanie problemu samodzielności wspólnego przedsiębiorstwa w stosunkach z założycielami z punktu widzenia przepisów o kontroli koncentracji przedsiębiorstw. Autonomia w zakresie prowadzenia działalności operacyjnej *joint venture* jest jednym z kryteriów oceny pełnego zakresu funkcji, pozwalającego zakwalifikować utworzenie wspólnego przedsiębiorstwa jako stanu faktycznego koncentracji. Wspólne przedsiębiorstwo pełnofunkcyjne podlega wspólnej kontroli założycieli a jednocześnie musi być od nich niezależne pod względem operacyjnym. W analizie uwzględniono najnowsze orzecznictwo dotyczące tytułowego problemu oraz koncepcję jednego organizmu gospodarczego. W opracowaniu przyjęto hipotezę, że założenie o autonomii operacyjnej wspólnego przedsiębiorstwa jest sprzeczne z przesłanką wspólnej kontroli założycieli i nie stanowi narzędzia ułatwiającego rozróżnienie wspólnych przedsiębiorstw stanowiących stan faktyczny koncentracji od tych, które stanowią porozumienie ograniczające konkurencję w rozumieniu art. 101 TFUE i art. 6 u.o.k.k.²

Słowa kluczowe

wspólne przedsiębiorstwo, *joint venture*, spółka zależna, spółka dominująca

1. Wprowadzenie

Współczesna działalność gospodarcza, zwłaszcza gdy prowadzona jest na wielką skalę w sensie organizacyjno-prawnym i właścicielskim, opiera się na skomplikowanych strukturach współdziałania gospodarczego, czego przykładem jest konstrukcja wspólnego przedsiębiorstwa³. Może ono powstać w oparciu o różne formy prawno-organizacyjne, a cele, jakim służy, kształtują jego naturę – koordynacyjną lub koncentracyjną. W praktyce większość wspólnych przedsiębiorstw (*joint venture*) stanowi hybrydę koordynacyjno-koncentracyjną. W wielu przypadkach trudno jest jednoznacznie rozstrzygnąć, czy wspólne przedsiębior-

¹ Publikacja została przygotowana w ramach realizacji projektu badawczego finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki na podstawie decyzji nr 2014/15/B/HS5/00689.

² Ustawa z dnia 16 lutego 2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów, t.j. Dz. U. z 2017 r., poz. 229 (dalej: u.o.k.k.).

³ Aby uniknąć posługiwania się różnymi pojęciami wykorzystywanymi w prawie krajowym i unijnym (np. „przedsiębiorstwo” i „przedsiębiorca”), w opracowaniu będzie używane pojęcie przedsiębiorstwa w znaczeniu podmiotowym a nie przedmiotowym.

stwo stanowi formę porozumienia objętego reżimem art. 101 TFUE⁴, czy koncentracji objętej reżimem rozporządzenia Rady (WE) nr 139/2004⁵. Głównym narzędziem wyodrębnienia różnych typów *joint ventures* jest „pełen zakres funkcji”. W świetle rozporządzenia Rady (WE) nr 139/2004 wyodrębnia się wspólne przedsiębiorstwo o pełnym i o niepełnym zakresie funkcji. Pierwsze stanowi formę koncentracji i jest objęte reżimem rozporządzenia Rady (WE) nr 139/2004, a drugie jest uznawane za porozumienie wchodzące w zakres art. 101 TFUE i ewentualnie prawa krajowego państw członkowskich⁶. W świetle u.o.k.k. takie zróżnicowanie nie występuje, wszystkie przypadki utworzenia wspólnych przedsiębiorstw są bowiem objęte obowiązkiem zgłoszenia do Prezesa UOKiK, jeżeli spełniają ustawowe progi ilościowe określone w art. 13 ust. 1 u.o.k.k.⁷ Na gruncie prawa polskiego nie ma potrzeby rozstrzygać o charakterze wspólnego przedsiębiorstwa. Inaczej jest w świetle unijnego prawa kontroli koncentracji, w którym jest to wręcz konieczne. W praktyce istnieją jednak wątpliwości, czy rzeczywiście wspólne przedsiębiorstwo stanowi koncentrację⁸. Z tego względu analiza kryterium samodzielności będzie dotyczyła przepisów rozporządzenia Rady (WE) nr 139/2004.

Rozróżnienie wspólnych przedsiębiorstw pełno- i niepełnofunkcyjnych jest dosyć trudne i opiera się na kryteriach o charakterze jakościowym, co z jednej strony budzi problemy interpretacyjne, a z drugiej ogranicza pewność prawną przedsiębiorstw. Jednym z podstawowych narzędzi wyodrębnienia pełno- i niepełnofunkcyjnych wspólnych przedsiębiorstw jest ich samodzielność operacyjna. Wspólne przedsiębiorstwo podlega wspólnej kontroli założycieli, którzy wywierają decydujący wpływ na jego działalność, ale aby zostało ono uznane za pełnofunkcyjne, musi posiadać autonomię w zakresie prowadzenia bieżących spraw⁹. Celem opracowania nie jest wyczerpujące omówienie, a jedynie zarysowanie sprzeczności jednego z kryteriów służących do weryfikacji „pełnego zakresu funkcji”, jakim jest samodzielność *joint venture* w stosunkach z założycielami. Wspólne przedsiębiorstwo pełnofunkcyjne podlega wspólnej kontroli założycieli i jednocześnie musi być od nich niezależne. W opracowaniu przyjęto hipotezę, że autonomia wspólnego przedsiębiorstwa jest sprzeczna z przesłanką wspólnej kontroli i nie stanowi narzędzia ułatwiającego rozróżnienie poszczególnych typów wspólnych przedsiębiorstw.

⁴ Traktat o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej, Dz. Urz. UE C 115, s. 4 (dalej: TFUE).

⁵ Rozporządzenie Rady (WE) nr 139/2004 w sprawie kontroli koncentracji przedsiębiorstw, Dz. Urz. UE 2004, L 24, s. 1.

⁶ Zob. D. Kostecka-Jurczyk, *Porozumienia kooperacyjne w polskim i europejskim prawie konkurencji*, e-wydawnictwo Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii, Wrocław 2014, s. 53–60.

⁷ T. Skoczny, *Komentarz do art. 13*, [w:] T. Skoczny (red.), *Ustawa o ochronie konkurencji i konsumentów. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2014, s. 614; E. Modzelewska-Wąchal, *Ustawa o ochronie konkurencji i konsumentów. Komentarz*, Warszawa 2002, s. 145.

⁸ Zob. np. decyzja Prezesa UOKiK Nr DOK-1/2004; decyzja Nr DOK 6/06; decyzja Nr DOK 66/05; decyzja nr DDI 43/01; decyzja Nr DPI-24/2003; decyzja nr DKK-174/2014.

⁹ W opracowaniu użyto pojęcia „założyciele wspólnego przedsiębiorstwa” a nie „spółki dominujące”, ponieważ pojęcie założycieli (rodziców) jest szersze niż spółki dominującej. Nie każdy założyciel ma prawa głosu na walnym zgromadzeniu/zgromadzeniu wspólników, uprawniające go do wywierania decydującego wpływu na wspólne przedsiębiorstwo w rozumieniu art. 4 ust. 4 u.o.k.k.

Istotne jest tutaj pytanie, czy w praktyce wspólne przedsiębiorstwo rzeczywiście jest niezależne od założycieli, skoro mogą oni narzucać mu własne strategie, w tym także wywierać wpływ na powołanie jego organów. Założyciele posiadający większość praw do głosowania na walnym zgromadzeniu (zgromadzeniu wspólników) wywierają nań decydujący wpływ. Prawo spółki założycielskiej do ingerencji w integralność wspólnego przedsiębiorstwa, zwłaszcza możliwość wywierania nań decydującego wpływu, powoduje, że trudno potwierdzić, czy wspólne przedsiębiorstwo ma realną możliwość samodzielnego prowadzenia polityki handlowej oraz niezależnego podejmowania decyzji.

2. Forma prawna wspólnego przedsiębiorstwa

Wspólne przedsiębiorstwo jest definiowane jako porozumienie, w którym co najmniej dwie strony podejmują wspólnie określoną działalność gospodarczą, której nie byłyby w stanie realizować indywidualnie. Pojęcie *joint venture* obejmuje zarówno transakcje koncentracji, jak i kooperacji w obszarze badawczo-rozwojowym, produkcji i dystrybucji¹⁰. Wspólne przedsiębiorstwo można scharakteryzować też jako umowę handlową między dwoma lub więcej przedsiębiorstwami, mającą na celu utworzenie nowego przedsiębiorstwa przez wniesienie udziałów i następnie podział zysków/strat, kosztów i kontroli¹¹. Utworzenie wspólnego przedsiębiorstwa „jest wyrazem przekonania, że celów wspólnego projektu nie można osiągnąć w drodze kooperacji funkcjonalnej [...], tj. bez tworzenia odrębnego podmiotu”¹². Aktualnie w świetle art. 3 ust. 4 rozporządzenia Rady (WE) nr 139/2004¹³ formę koncentracji stanowią wspólne przedsiębiorstwa utworzone na trwałych podstawach i wykonujące wszystkie funkcje autonomicznej jednostki gospodarczej – tzw. pełnofunkcyjne wspólne przedsiębiorstwa.

Wspólne przedsiębiorstwo może być utworzone w różnych formach: wspólnie kontrolowanej spółki zależnej lub wspólnej agencji decydującej o planach rozwoju, cenach, strategiach rynkowych lub projektach badawczo-rozwojowych¹⁴. Wspólne przed-

¹⁰ T. Skoczny, *op. cit.*, s. 614; J. Kokkoris, H. Shelansky, *EU Merger Control. A Legal and Economic Analysis*, Oxford University Press, Oxford 2014, s. 142; K. Kohutek, M. Sieradzka, *Ustawa o ochronie konkurencji i konsumentów. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014, s. 482; por. K. Strzyczkowski, *Kontrola koncentracji przedsiębiorstw w prawie wspólnotowym*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 2006, Nr 4, s. 7; M. Zięba, *Wrózenie z fusów. Wspólne przedsiębiorstwo a kontrola koncentracji*, [w:] B. Kurcz (red.), *Prawo i Ekonomia konkurencji*, a Wolters Kluwer business, Warszawa 2010, s. 429–430.

¹¹ T. Skoczny, *Przeciwdziałanie nadmiernej koncentracji*, [w:] J. Barcz (red.), *Prawo Unii Europejskiej. Prawo materialne i polityki*, wyd. 2, „Prawo i Praktyka Gospodarcza” 2005, s. 393; T. Skoczny, *Komentarz...*, s. 615; J. Faull, A. Nikpay, *The EC Law of Competition*, Oxford University Press, Oxford 2007, s. 663; L. S. Morais, *Joint Ventures and EU Competition Law*, Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon 2014, s. 27–30; M. Szydło, *Kontrola wspólnych przedsiębiorstw (joint venture) w prawie antymonopolowym*, „Prawo Spółek” 2002, Nr 12, s. 41–42; ABA Section of Antitrust Law, *Joint Venture, Antitrust Analysis of Collaboration among Competitors*, Second Edition, ABA Publishing, Chicago 2014, s. 6–7.

¹² T. Skoczny, *Komentarz...*, s. 616–617.

¹³ Rozporządzenie Rady (WE) nr 139/2004 w sprawie kontroli koncentracji przedsiębiorstw, Dz. Urz. UE 2004, L 24, s. 1.

¹⁴ Zob. J. Lenart, T. Kaczyńska, *Kiedy utworzenie nowej spółki nie będzie kwalifikowane jako utworzenie nowego przedsiębiorcy (joint venture)? Praktyczne rozważania dotyczące problematyki joint venture w polskim*

siębiorstwo najczęściej przyjmuje formę spółki prawa handlowego (osobowej lub kapitałowej)¹⁵. Nie wyklucza się możliwości utworzenia *joint venture* w formie spółdzielni¹⁶. Jeśli założyciele utworzą odrębną spółkę, którą wspólnie kontrolują, pozostając niezależnymi partnerami, i żaden z nich nie przejmuje kontroli nad działalnością drugiego (tzn. nie przejmują względem siebie kontroli), to taka transakcja nie stanowi koncentracji. Jeśli jednak założyciele wnoszą aktywa do nowo utworzonej spółki (np. przekazując wspólnemu przedsiębiorstwu działalność dystrybucyjną), wówczas wspólne przedsiębiorstwo przejmuje kontrolę nad wniesionymi aktywami, co oznacza stan faktyczny koncentracji. Pojęcie koncentracji obejmuje transakcje przynoszące trwałe zmiany w kontroli uczestniczących przedsiębiorstw i tym samym w strukturze rynku. Koncentrację stanowi zatem zmiana w strukturze kontroli przedsiębiorstwa¹⁷. Nie każde wspólne przedsiębiorstwo stanowi koncentrację, dlatego w świetle rozporządzenia w sprawie kontroli koncentracji należy rozróżnić pełno- i niepełnofunkcyjne wspólne przedsiębiorstwo¹⁸.

3. Pełno- i niepełnofunkcyjne wspólne przedsiębiorstwo

Pełnofunkcyjność wspólnego przedsiębiorstwa jest określana jako zdolność do prowadzenia działalności gospodarczej i wykonywania funkcji typowych dla innych przedsiębiorstw na tym samym rynku właściwym. Wspólne przedsiębiorstwo będzie uznane za pełnofunkcyjne, jeżeli będzie miało własny zarząd, kapitał ludzki, środki trwałe i odpowiednie środki finansowe, pozwalające na prowadzenie działalności gospodarczej w długim okresie czasu. Należy przy tym podkreślić, że funkcje *joint venture* nie powinny być ograniczone do wykonywania tylko pewnego „wycinka” działalności jednego z założycieli (np. tylko produkcja, sprzedaż czy działalność badawczo-rozwojowa) i w długim okresie nie powinno być ono uzależnione od założycieli jako dostawców lub klientów. Zatem, aby uznać wspólne przedsiębiorstwo za pełnofunkcyjne, musi ono posiadać odpowiednie zasoby materialne i niematerialne i samodzielnie wypełniać te same funkcje, co inne przedsiębiorstwa działające na rynku właściwym¹⁹.

Narzędzia służące do oceny, czy wspólne przedsiębiorstwo wypełnia wszystkie funkcje autonomicznego przedsiębiorstwa zostały zawarte w obwieszczeniu jurydyk-

prawie konkurencji, internetowy „Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny” 2016, nr 1 (5), s. 38.

¹⁵ Analiza decyzji Prezesa UOKiK wydanych w latach 2000–2017 wskazuje, że do utworzenia wspólnego przedsiębiorstwa wykorzystywana jest głównie forma spółki akcyjnej lub z o.o.

¹⁶ Na gruncie u.o.k.k. toczy się spór, czy forma spółki cywilnej pozwala na utworzenie wspólnego przedsiębiorstwa. Zob. P. Semeniuk, *Koncepcja jednego organizmu gospodarczego w prawie konkurencji*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015, s. 128.

¹⁷ T. Skoczny, *Komentarz...*, s. 616–617.

¹⁸ M. Szydło, *Kontrola operacji koncentracyjnych w prawie wspólnotowym*, „Studia Europejskie” 2005, nr 4, s. 84; decyzja Prezesa UOKiK Nr DDI-58/02, s. 8.

¹⁹ Zob. D. Kostecka-Jurczyk, *Kryterium pełnego zakresu funkcji*, „Zarządzanie Finansami” 2016.

cyjnym²⁰. Filarem, na którym oparto kryterium pełnego zakresu funkcji, jest samodzielność operacyjna.

4. Niezależność *joint venture* w stosunkach z założycielami

Wspólne przedsiębiorstwo musi samodzielnie funkcjonować jako sprzedający lub kupujący i wykonywać wszystkie funkcje, jakie realizują inne przedsiębiorstwa na rynku właściwym²¹. Jeśli *joint venture* wykonuje wszystkie funkcje samodzielnego przedsiębiorstwa, ale dla podtrzymania i rozwoju swojej działalności gospodarczej w istocie jest zależne od założycieli, nie jest postrzegane jako niezależny uczestnik rynku. Komisja nie uznaje wspólnego przedsiębiorstwa za pełnofunkcyjne, jeśli świadczy ono usługi wyłącznie dla założycieli i jest uzależnione od czynników produkcji założycieli, a sprzedaż stronom trzecim wyrobów wspólnego przedsiębiorstwa stanowi tylko dodatkowe źródło przychodów *joint venture* w porównaniu z transakcjami z założycielami. Wspólne przedsiębiorstwo musi mieć swój własny system zarządzania, dostęp do surowców, środków finansowych, składników materialnych i niematerialnych, jak również zasobów ludzkich²². W sprawie *Agroenergi/NeovaPellets/JV* Komisja potwierdziła pełnofunkcyjność wspólnego przedsiębiorstwa m.in. z uwagi na fakt, że w praktyce wspólne przedsiębiorstwo było pracodawcą, posiadało także własną kadrę menedżerską i zarząd²³.

Kryterium samodzielności wspólnego przedsiębiorstwa zostało oparte na założeniu, że podlega ono wspólnej kontroli spółek założycielskich, ale jednocześnie może samodzielnie prowadzić działalność gospodarczą i musi być wyposażone w minimum niezależności decyzyjnej. W opinii Komisji wspólna kontrola może być wykonywana także wówczas, gdy udziałowcy mniejszościowi mają prawo weta w decyzjach dotyczących budżetu, planów handlowych, większych inwestycji i obsadzania organów wspólnego przedsiębiorstwa²⁴. W tym miejscu istotne jest pytanie, czy w praktyce rzeczywiście wspólne przedsiębiorstwo podejmuje samodzielne działania, jeżeli spółki założycielskie mogą narzucać mu własną politykę, w tym także wywierać wpływ na powołanie organów *joint venture*. Prawo założyciela do ingerencji w integralność wspólnego przedsiębiorstwa powoduje bowiem, że trudno potwierdzić, czy wspólne przedsiębiorstwo ma rzeczywistą możliwość prowadzenia samodzielnie polityki handlowej oraz niezależnego podejmowania decyzji.

²⁰ Skonsolidowane obwieszczenie Komisji dotyczące kwestii jurysdykcyjnych na mocy rozporządzenia Rady (WE) nr 139/2004 w sprawie kontroli koncentracji przedsiębiorstw, Dz. Urz. UE 2008, Nr C 95, s. 1, (dalej też jako obwieszczenie jurysdykcyjne).

²¹ Wytyczne Komisji w sprawie pojęcia wspólnego przedsiębiorstwa o pełnym zakresie funkcji, Dz. Urz. 1998, Nr C 66, s. 1, pkt 16.

²² J. Kokkoris, H. Shelansky, *op. cit.*, s. 147.

²³ Decyzja Komisji z dnia 15.05.2014 w sprawie Nr COMP/M.7185 *Agroenergi/NeovaPellets/JV*, Dz. Urz. UE 2014, C 193, s. 1, pkt 11.

²⁴ Skonsolidowane obwieszczenie Komisji dotyczące kwestii jurysdykcyjnych na mocy rozporządzenia Rady (WE) nr 139/2004 w sprawie kontroli koncentracji przedsiębiorstw, *op. cit.*, pkt 22–23.

Powstaje zatem pytanie, czy samodzielność wspólnego przedsiębiorstwa z jednej strony i wspólna kontrola założycieli z drugiej nie stanowią wykluczających się kryteriów. Jest to o tyle problematyczne, że wspólna kontrola musi być ukształtowana tak, aby istniała wystarczająca swoboda dla samodzielnej działalności i własnych zachowań wspólnego przedsiębiorstwa. W świetle obwieszczenia jurysdykcyjnego wspólne przedsiębiorstwo może mieć pełny zakres funkcji i tym samym funkcjonować jako podmiot gospodarczy samodzielny z operacyjnego punktu widzenia, co nie oznacza, że takie wspólne przedsiębiorstwo jest samodzielne, jeżeli chodzi o podejmowanie decyzji strategicznych²⁵. W obwieszczeniu jurysdykcyjnym przyjęto założenie, że *joint venture* ma własne strategie biznesowe, podejmuje samodzielnie bieżące decyzje handlowe i może realizować własne cele, a jej zachowania rynkowe są autonomiczne (nie są inspirowane przez założycieli). Wspólne przedsiębiorstwo nie jest jednak niezależne od założycieli przy podejmowaniu decyzji strategicznych. Dla spełnienia kryterium pełnego zakresu funkcji wystarczy, jeżeli wspólne przedsiębiorstwo jest samodzielne na płaszczyźnie operacyjnej²⁶. W przeciwnym razie wspólnie kontrolowane przedsiębiorstwo nigdy nie mogłoby zostać uznane za wspólne przedsiębiorstwo o pełnym zakresie funkcji. Podejście przyjęte w obwieszczeniu jurysdykcyjnym skłania do pytania, czy samodzielność operacyjna jest właściwym kryterium kwalifikacji wspólnych przedsiębiorstw jako formy koncentracji. Samodzielność na poziomie operacyjnym kłóci się z istotą wspólnej kontroli założycieli, którzy kontrolując wspólne przedsiębiorstwo, wywierają nań decydujący wpływ i podejmują decyzje strategiczne. W sprawie *Cementbow*²⁷ Sąd Pierwszej Instancji (dalej: SPI) zwrócił uwagę, że praktycznie trudno jest podejmować decyzje operacyjne (dotyczące transakcji handlowych ze stroną trzecią) w oderwaniu od polityki handlowej założycieli, skoro ci mają możliwość blokowania strategicznych decyzji. Wprawdzie członkowie organów statutowych wspólnego przedsiębiorstwa nie muszą być jednocześnie członkami organów założycieli, ale to nie pozbawia założycieli możliwości wywierania decydującego wpływu na wspólne przedsiębiorstwo. Członkowie tych organów są bowiem mianowani przez założycieli²⁸. W efekcie założyciele mogą wywierać wpływ także na działalność operacyjną wspólnego przedsiębiorstwa. Z tych względów wątpliwa jest teza o autonomii wspólnego przedsiębiorstwa. W wyroku w sprawie *El du Pont*²⁹ i *Dow Chemical*³⁰ Sąd potwierdził, że założyciele wspólnego przedsiębiorstwa wywierali decydujący wpływ na jego udział w kartelu. W skład organów statutowych uprawnionych do powoływa-

²⁵ *Ibidem*, pkt 93.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Wyrok SPI w sprawie T-282/02 *Cementbow*, Zb. Orz. 2006, s. II-319, pkt 62.

²⁸ *Ibidem*, pkt 70–74.

²⁹ Wyrok Sądu w sprawie T-76/08 *El du Pont i inni przeciwko Komisji*, wyrok jeszcze nieopublikowany w Zbiorze Orzeczeń UE.

³⁰ Wyrok Sądu w sprawie T-77/08 *Dow Chemical przeciwko Komisji*, wyrok jeszcze nieopublikowany w Zbiorze Orzeczeń UE.

nia kadry menedżerskiej wchodzili przedstawiciele założycieli³¹. Sąd uznał, że wspólne przedsiębiorstwo nie było samodzielne. Taki pogląd wyraził też Trybunał Sprawiedliwości UE (TSUE), rozpatrując odwołanie *El du Pont* i *Dow Chemical* od wyroku Sądu³². Stanowisko Sądu i TSUE prezentowane w powyższych sprawach potwierdza tezę, że założyciele mogą wywierać wpływ na działalność operacyjną *joint venture*, w tym również na jej politykę handlową (np. ustalanie cen). Zatem istnieje sprzeczność pomiędzy założeniem autonomii wspólnego przedsiębiorstwa a wspólną kontrolą. Także z punktu widzenia ekonomicznego niezasadne jest założenie, że wspólne przedsiębiorstwo kształtuje swoją politykę handlową niezależnie od założycieli. Założyciele korzystają z formy wspólnego przedsiębiorstwa dla realizacji pewnych ekonomicznych celów. Autonomia wspólnego przedsiębiorstwa budzi też wątpliwości z innych względów. Mianowicie Komisja w swojej praktyce decyzyjnej zakłada, że wspólne przedsiębiorstwo nie powinno konkurować z założycielami³³. Założyciel bowiem nie jest skłonny konkurować z *joint venture*, gdyż chce uniknąć ewentualnych strat jako inwestor. W takim przypadku nie należy obawiać się zakłócenia konkurencji. Na gruncie pierwszego rozporządzenia w sprawie kontroli koncentracji³⁴ Komisja Europejska wyrażała pogląd, że jeżeli tylko jeden z założycieli prowadził działalność na rynku wspólnego przedsiębiorstwa, nie dochodziło do koordynacji zachowań rynkowych między założycielami, ponieważ taki założyciel pełnił rolę przywódcy przemysłowego³⁵.

5. Kryterium przywództwa przemysłowego

Kryterium przywództwa przemysłowego zostało rozwinięte przez Komisję Europejską (dalej: Komisja) w rozporządzeniu Rady (EWG) nr 1310/97³⁶ dla uzasadnienia obecności jednej ze spółek założycielskich na rynku wspólnego przedsiębiorstwa. Jak już wcześniej wskazano, przepisy pierwszego rozporządzenia w sprawie kontroli koncentracji narzucały wymóg wycofania się założycieli z rynku wspólnego przedsiębiorstwa. Jeśli jeden z założycieli pozostawał obecny na rynku wspólnego przedsiębiorstwa, Komisja wykluczała ryzyko ograniczenia konkurencji. Założyciel ten nie musiał zupełnie wycofać się

³¹ Wyrok Sądu w sprawie T-76/08 *El du Pont i inni przeciwko Komisji*, op. cit., pkt 71; wyrok Sądu w sprawie T-77/08 *Dow Chemical przeciwko Komisji*, op. cit., pkt 86.

³² Wyrok TSUE w sprawie C-172/12 *El du Pont przeciwko Komisji*, wyrok jeszcze nieopublikowany w Zbiorze Orzeczeń UE; wyrok TSUE w sprawie C-179/12 P *Dow Chemical przeciwko Komisji*, wyrok jeszcze nieopublikowany w Zbiorze Orzeczeń UE.

³³ L. Nouvel, *The New European Treatment of Joint Ventures: A Shift Towards a More Economic Approach*, „International Business Law Journal” 2002, Nr 5, s. 511, 519.

³⁴ Rozporządzenie Rady (EWG) z dnia 21.12.1989 nr 4064/89 w sprawie kontroli koncentracji przedsiębiorstw, Dz. Urz. WE 1989, L 395, s. 1.

³⁵ K. Baas, *The Substantive Appraisal of Joint Ventures under the EU Merger Control Regime*, Wolters Kluwer Law&Business 2015, s. 149.

³⁶ Rozporządzenie Rady (EWG) z dnia 30.06.1997 zmieniające rozporządzenie Rady (EWG) nr 4064/89 w sprawie kontroli koncentracji przedsiębiorstw, Dz. Urz. WE 1997, L 180, s. 1.

z rynku *joint venture*, jeżeli był on przywódcą przemysłowym w stosunku do wspólnego przedsiębiorstwa. Dopóki założyciel pełnił rolę przywódcy przemysłowego w stosunku do wspólnego przedsiębiorstwa, dopóty jego obecność na rynku *joint venture* nie budziła wątpliwości. Komisja przyjęła założenie, że obecność jednego z założycieli na rynku wspólnego przedsiębiorstwa nie pozwala domniemywać ograniczenia konkurencji między pozostałymi założycielami i wspólnym przedsiębiorstwem.

Posługiwanie się stosunkowo enigmatycznym kryterium „przywództwa przemysłowego” rodzi pytanie, czy pomimo pozostawania jednego z założycieli na rynku wspólnego przedsiębiorstwa może dojść do długotrwałej zmiany struktury rynku. Odpowiedź na to pytanie jest kluczowa nie tylko z punktu widzenia oceny zmian strukturalnych na rynku, ale też z punktu widzenia możliwości koordynacji zachowań rynkowych przez założycieli. Na gruncie pierwszego rozporządzenia w sprawie kontroli koncentracji koordynacja między założycielami i wspólnym przedsiębiorstwem miała znaczenie tylko wówczas, gdy stanowiła środek koordynacji między założycielami. Ocena ewentualnej koordynacji między założycielami i wspólnym przedsiębiorstwem nie była konieczna³⁷. Ponadto wykluczano koordynację, jeśli na rynku wspólnego przedsiębiorstwa pozostawał obecny tylko jeden z założycieli. Między tymi obydwojema przedsiębiorstwami zdaniem Komisji nie ma przestrzeni dla koordynacji zachowań konkurencyjnych – są oni niezależni względem siebie. Taka praktyka Komisji naruszała już wówczas treść art. 3 ust. 2 zdanie 2 rozporządzenia Rady (EWG) nr 4064. To zdanie zostało skreślone przez nowelę rozporządzenia z 1997 r. Jednakże obecność założycieli na rynku *joint venture* nadal stanowi istotny problem dla wykładni elementów koordynacji w świetle art. 2 ust. 4 rozporządzenia Rady (WE) nr 139/2004. Przed rewizją pierwszego rozporządzenia w sprawie kontroli koncentracji w 1998 r, Komisja rozważała kryterium przywództwa przemysłowego w celu potwierdzenia trwałej zmiany struktury rynku i tym samym w celu potwierdzenia, że rozporządzenie w sprawie kontroli koncentracji jest stosowane w przypadku koncentracyjnych wspólnych przedsiębiorstw. Tym samym kryterium „przywództwa przemysłowego” mogło być użyteczne w ocenie, czy pomimo pozostawania na rynku jednego z założycieli dochodziło do trwałej zmiany struktury rynku założyciela. Interesująca jest sprawa *Thomson/Pilkington*³⁸, gdy Komisja stwierdziła stan faktyczny koncentracji, w której założyciel pozostał na rynku wspólnego przedsiębiorstwa i zostało potwierdzone jego przywództwo. W tym miejscu nasuwa się pytanie, czy ma ono związek z kryterium wspólnej kontroli oraz przesłankami samodzielności wspólnego przedsiębiorstwa. W obwieszczeniu z 1990 r.³⁹ wskazano m.in.: „wspólne przedsię-

³⁷ Obwieszczenie Komisji w sprawie rozróżnienia koncentracyjnych i kooperacyjnych wspólnych przedsiębiorstw w świetle rozporządzenia Rady (EWG) 4064/89 z dnia 21.12.1989 r. w sprawie kontroli koncentracji między przedsiębiorstwami, Dz. Urz. WE 1994, Nr C 385, s. 1., pkt 17 i 18.

³⁸ Decyzja Komisji z dnia 23.10.1991 w sprawie Nr IV/M.086 *Thompson/Pilkington*, Dz. Urz. WE 1991, Nr C 279, s. 9.

³⁹ Obwieszczenie Komisji w sprawie operacji koncentracyjnych i kooperacyjnych w świetle rozporządzenia 4064/89 z dnia 21.12.1989 w sprawie kontroli koncentracji przedsiębiorstw, Dz. Urz. WE 1990, Nr C 203, s. 6, pkt 11 i 12.

biorstwo będzie w rozumieniu rozporządzenia wspólnie kontrolowane...”, „wspólnej kontroli nie ma, jeśli jeden z założycieli może sam wpływać na działalność gospodarczą tego przedsiębiorstwa”. W przypadku przywództwa przemysłowego nie ma miejsca dla samodzielności w sensie autonomicznych zachowań konkurencyjnych *joint venture*. Wspólne przedsiębiorstwo nie ma swobody decyzyjnej, gdyż założyciel ma siłę kierowania nim. Kontroluje on bowiem wspólne przedsiębiorstwo i może wywierać nań decydujący wpływ. Zatem kryterium przywództwa przemysłowego nie było właściwym narzędziem weryfikacji problemów konkurencyjnych wspólnego przedsiębiorstwa ani jego samodzielności względem założycieli. W tym kontekście bardziej pożądane wydaje się zweryfikowanie niezależności *joint venture* pod kątem możliwości prowadzenia niezależnej od założycieli polityki handlowej. Należy przez to rozumieć możliwość ustalania cen na rynku niezależnie od założycieli i generowania większości obrotów w transakcjach ze stroną trzecią.

6. Niezależność polityki handlowej *joint venture* względem założycieli

W obwieszczeniu jurysdykcyjnym Komisja zawarła wiele kryteriów pozwalających ocenić samodzielność (niezależność) wspólnego przedsiębiorstwa od założycieli⁴⁰. Wskazała ona, że jeżeli wspólne przedsiębiorstwo będzie obecne na wyższym szczeblu rynku niż założyciele (np. na rynku hurtowym) i będzie stale zaopatrywało założycieli, należy zbadać, czy będzie ono w stanie utrzymać się na rynku, nie sprzedając swoich produktów założycielom. Można to zbadać na podstawie udziału sprzedaży (lub wartości sprzedaży założycielom) w ogólnej produkcji wspólnego przedsiębiorstwa. Komisja wskazuje, że *joint venture* będzie wykonywało pełny zakres funkcji, jeżeli generuje ponad 50% obrotu w transakcjach ze stronami trzecimi⁴¹. Następnie należy sprawdzić, czy założyciele mogą otrzymać nadzwyczaj korzystne, odbiegające od przyjętych w praktyce rabaty. Np. w sprawie *VEOLIA TRANSPORT/TRENITALIA/JV*⁴² wspólne przedsiębiorstwo zaopatrywało założycieli oraz inne podmioty na warunkach rynkowych, tzn. miało pełną autonomię w zakresie ustalania poziomu cen i podejmowania działań marketingowych. Z tego względu zostało ono uznane za pełnofunkcyjne. Jeśli znaczna część produktów będzie wytwarzana na potrzeby założycieli, należy mówić o produkcyjnym wspólnym przedsiębiorstwie, pracującym na zlecenie przedsiębiorstw założycielskich. W kontekście omawianych problemów interesująca jest także odpowiedzialność założycieli za zachowania konkurencyjne wspólnego przedsiębiorstwa.

⁴⁰ Podobne kryteria zostały sformułowane już wcześniej w nieobowiązującym już obwieszczeniu Komisji w sprawie pojęcia wspólnych przedsiębiorstw o pełnym zakresie funkcji, *op. cit.*, pkt 12–14.

⁴¹ Obwieszczenie jurysdykcyjne, pkt 98.

⁴² Decyzja Komisji z dnia 20.07.2011 w sprawie COMP/M.6150 *VEOLIA TRANSPORT/TRENITALIA/JV*, Dz. Urz. UE 2011, C 249, s. 2, pkt 13.

7. Samodzielność a odpowiedzialność założycieli za naruszenie prawa konkurencji przez *joint venture*

Z punktu widzenia odpowiedzialności założycieli za naruszenie prawa konkurencji przez wspólne przedsiębiorstwo należy spojrzeć nieco inaczej na problem samodzielności. Sprawy *El du Pont* i *Cementbow* potwierdzają, że założyciele i wspólne przedsiębiorstwo mogą stanowić jeden organizm gospodarczy w zakresie odpowiedzialności założycieli za naruszenie prawa konkurencji przez *joint venture*. Potwierdza to tezę o braku pewności prawnej założycieli uczestniczących we wspólnym przedsiębiorstwie i jednocześnie wskazuje, że trudno jest im realizować właściwą, niebudzącą ryzyka naruszenia konkurencji, politykę współdziałania gospodarczego poprzez pełnofunkcyjne wspólne przedsiębiorstwo. Rynek wspólnego przedsiębiorstwa jest bowiem potencjalnym rynkiem dla koordynacji, jeżeli dwóch założycieli prowadzi na nim działalność gospodarczą.

Sąd zwrócił uwagę, że spółka dominująca ponosi odpowiedzialność za zapewnienie, że jej spółka zależna przestrzega reguł konkurencji poprzez wdrożenie programu *compliance*⁴³, a samo uchybienie jego wdrożenia nie stanowi dowodu, że spółka dominująca nie wywiera decydującego wpływu na spółkę zależną. Stwierdzenie to jest niezrozumiałe, zwłaszcza biorąc pod uwagę, iż według Sądu wdrożenie programu *compliance* przez spółkę dominującą dowodzi wywierania przez nią decydującego wpływu na spółkę zależną. Oczywiście, jak już wyżej wskazano, wykorzystanie programu *compliance* jako wskazówki, że spółka dominująca wywiera decydujący wpływ na spółkę zależną, samo w sobie jest problematyczne i wymaga zmiany. Działa bowiem demobilizująco na wdrażanie tego programu i może prowadzić do większej liczby nadużyć prawa konkurencji. Spółki dominujące nie będą wdrażały systemów *compliance*, aby wykazać brak decydującego wpływu na spółkę zależną. Lepszym rozwiązaniem byłoby nieuwzględnianie programów *compliance* przy ocenie decydującego wpływu spółki dominującej na zależną. Nie pojawi się wówczas wątpliwość, kto ponosi odpowiedzialność za naruszenie prawa konkurencji. Wyrok SPI w sprawie *Dow Chemical i El du Pont* został w całości utrzymany przez TSUE⁴⁴. Według TSUE spółki dominujące i należące do nich wspólne przedsiębiorstwo są częścią tego samego organizmu gospodarczego dla celów ustalenia odpowiedzialności, ale nie są jego częścią z punktu widzenia ustalenia, czy naruszyły art. 101 TFUE przykładowo poprzez wymianę wrażliwych informacji handlowych. To skłania do pytania czy wspólne przedsiębiorstwo stanowi wraz z jego założycielami jeden organizm gospodarczy?

⁴³ *Compliance* stanowi system zapewnienia zgodności działalności gospodarczej przedsiębiorcy z przepisami jego prawa wewnętrznego oraz prawa powszechnie obowiązującego.

⁴⁴ Wyrok TSUE w sprawie C-172/12 *El du Pont przeciwko Komisji*, *op. cit.*; wyrok TSUE w sprawie C-179/12 P *Dow Chemical przeciwko Komisji*, *op. cit.*

8. Niezależność wspólnego przedsiębiorstwa a doktryna jednego organizmu gospodarczego

Autonomia wspólnego przedsiębiorstwa zaprzecza wspólnej kontroli i komplikuje zastosowanie doktryny jednego organizmu gospodarczego. Jest to szczególnie istotna kwestia z punktu widzenia zastosowania art. 101 TFUE do porozumień między wspólnym przedsiębiorstwem i jego założycielami oraz z punktu widzenia odpowiedzialności założycieli za zachowania konkurencyjne *joint venture*. Zarówno Trybunał Sprawiedliwości UE i Sąd, jak też Komisja wyrażają pogląd, że art. 101 TFUE nie ma zastosowania do spółki dominującej i spółki zależnej, jeśli nie ma ona faktycznej ekonomicznej autonomii⁴⁵. Istnieją jednak wątpliwości, czy tę zasadę można zastosować w przypadku wspólnego przedsiębiorstwa, ponieważ podlega ono wspólnej, a nie wyłącznej kontroli założycieli. SPI w wyroku *El du Pont i Dow Chemical*⁴⁶ potwierdził, że wspólne przedsiębiorstwo jest niezależne operacyjnie od założycieli, ale w zakresie podejmowania decyzji strategicznych jest od nich zależne⁴⁷. Trudno jednak uznać, że tworzą oni jeden organizm gospodarczy, ponieważ założyciele nie kontrolują się wzajemnie, a *joint venture* podlega ich wspólnej kontroli.

Wnioski

W świetle przepisów rozporządzenia Rady (WE) nr 139/2004 (art. 3 ust. 4) wspólne przedsiębiorstwo ma charakter pełnofunkcyjny i stanowi formę koncentracji w rozumieniu art. 3 ust. 1 lit. b) tego rozporządzenia, kiedy „trwale wypełnia wszystkie funkcje samodzielnego przedsiębiorstwa”. Aby wspólne przedsiębiorstwo zostało zakwalifikowane jako pełnofunkcyjne, musi mieć własny system zarządzania, dostęp do surowców, środków finansowych, składników materialnych i niematerialnych, jak również zasobów ludzkich. *Joint venture* nie będzie pełnofunkcyjne, jeśli świadczy usługi wyłącznie/ lub w przeważającej części dla założycieli, gdy sprzedaż stronom trzecim wyrobów wspólnego przedsiębiorstwa stanowi tylko dodatkowe źródło jego przychodów w porównaniu z transakcjami z założycielami. Jednym z kluczowych kryteriów weryfikacji „pełnego zakresu funkcji” jest autonomia wspólnego przedsiębiorstwa w stosunkach z założycielami. Konstrukcja tego narzędzia wydaje się sprzeczna z istotą koncentracji w formie wspólnego przedsiębiorstwa. Kluczowym elementem operacji koncentracyjnej w formie *joint venture* jest bowiem wspólna kontrola założycieli. Wspólna kontrola w uproszczeniu przejawia się w możliwości wywierania decydującego wpływu na spół-

⁴⁵ Wyrok SPI w sprawie T-112/05 *Akzo Nobel NV i inni przeciwko Komisji*, Zb. Orz. 2007, s. II-5049, pkt 57–58.

⁴⁶ Wyrok SPI w sprawie T-76/08 *El du Pont i inni przeciwko Komisji*, op. cit., pkt 78; wyrok SPI w sprawie T-77/08 *Dow Chemical przeciwko Komisji*, op. cit., pkt 93.

⁴⁷ Por. K. Baas, op. cit., s. 178; P. Semeniuk, op. cit., s. 143–146.

kę zależną przez spółki dominujące. To z kolei oznacza możliwość wpływania na strategiczne decyzje spółki zależnej przez dominującą. Zatem ta pierwsza ma ograniczoną samodzielność. W przypadku wspólnego przedsiębiorstwa w obwieszczeniu jurysdykcyjnym oraz w praktyce decyzyjnej Komisji Europejskiej wyrażany jest pogląd, że decydująca z punktu widzenia jego niezależności od założycieli jest samodzielność operacyjna sprowadzająca się głównie do autonomii w zakresie konstruowania polityki handlowej. Takie rozwiązanie ma przede wszystkim na celu ułatwienie weryfikacji ewentualnych problemów mieszczących się w obszarze prawa konkurencji, jak np. ryzyka koordynacji zachowań konkurencyjnych przez założycieli i/lub wspólne przedsiębiorstwo. Jest to jednak podział sztuczny, przyjęty na potrzeby weryfikacji różnych typów wspólnych przedsiębiorstw. Autonomia wspólnego przedsiębiorstwa zaprzecza wspólnej kontroli i komplikuje zastosowanie doktryny jednego organizmu gospodarczego, a ustalenie, które wspólne przedsiębiorstwa stanowią formę koncentracji w rozumieniu art. 3 ust. 4 rozporządzenia Rady (WE) nr jest ciągle dosyć problematyczną kwestią.

Bibliografia

Literatura

- ABA Section of Antitrust Law, *Joint Venture, Antitrust Analysis of Collaboration among Competitors*, Second Edition, ABA Publishing, Chicago 2014.
- Baas K., *The Substantive Appraisal of Joint Ventures under the EU Merger Control Regime*, Wolters Kluwer Law&Business, 2015.
- Faull J., Nikpay A., *The EC Law of Competition*, Oxford University Press, Oxford 2007.
- Kohutek K., Sieradzka M., *Ustawa o ochronie konkurencji i konsumentów. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
- Kokkoris J., Shelansky H., *EU Merger Control. A Legal and Economic Analysis*. Oxford University Press, Oxford 2014.
- Kostecka-Jurczyk D., *Kryterium pełnego zakresu funkcji*, „Zarządzanie Finansami” 2016. Kostecka-Jurczyk D., *Porozumienia kooperacyjne w polskim i europejskim prawie konkurencji*, e-wydawnictwo Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii, Wrocław 2014.
- Lenart J., Kaczyńska T., *Kiedy utworzenie nowej spółki nie będzie kwalifikowane jako utworzenie nowego przedsiębiorcy (joint venture)? Praktyczne rozważania dotyczące problematyki joint venture w polskim prawie konkurencji*, internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny 2016, nr 1(5).
- Modzelewska-Wąchal E., *Ustawa o ochronie konkurencji i konsumentów. Komentarz*, Warszawa 2002.

- Morais L.S., *Joint Ventures and EU Competition Law*, Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon 2014.
- Nouvel L., *The New European Treatment of Joint Ventures: A Shift Towards a More Economic Approach*, *International Business Law Journal* 2002, Nr 5.
- Semeniuk P., *Koncepcja jednego organizmu gospodarczego w prawie konkurencji*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015.
- Skoczny T., *Komentarz do art. 13*, [w:] T. Skoczny (red.), *Ustawa o ochronie konkurencji i konsumentów. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2014.
- Skoczny T., *Przeciwdziałanie nadmiernej koncentracji*, [w:] J. Barcz (red.), *Prawo Unii Europejskiej. Prawo materialne i polityki*, wyd. 2, „Prawo i Praktyka Gospodarcza” 2005.
- Strzyczkowski K., *Kontrola koncentracji przedsiębiorstw w prawie wspólnotowym*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 2006, Nr 4.
- Szydło M., *Kontrola wspólnych przedsiębiorstw (joint venture) w prawie antymonopolowym*, „Prawo Spółek” 2002, Nr 12.
- Szydło M., *Kontrola operacji koncentracyjnych w prawie wspólnotowym*, „Studia Europejskie” 2005, Nr 4.
- Zięba M., *Wróżenie z fusów. Wspólne przedsiębiorstwo a kontrola koncentracji*, [w:] B. Kurcz (red.), *Prawo i Ekonomia konkurencji*, a Wolters Kluwer business, Warszawa 2010.

Akty prawne

- Traktat o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej, Dz. Urz. UE C 115, s. 4.
- Rozporządzenie Rady (WE) nr 139/2004 w sprawie kontroli koncentracji przedsiębiorstw, Dz. Urz. UE 2004, L 24, s. 1.
- Rozporządzenie Rady (EWG) z dnia 30.06.1997 zmieniające rozporządzenie Rady (EWG) nr 4064/89 w sprawie kontroli koncentracji przedsiębiorstw, Dz. Urz. WE 1997, L 180, s. 1.
- Ustawa z dnia 16 lutego 2007 o ochronie konkurencji i konsumentów, t.j. Dz. U. z 2017 r., poz. 229.
- Skonsolidowane obwieszczenie Komisji dotyczące kwestii jurysdykcyjnych na mocy rozporządzenia Rady (WE) nr 139/2004 w sprawie kontroli koncentracji przedsiębiorstw, Dz. Urz. UE 2008, Nr C 95, s. 1.
- Obwieszczenie Komisji w sprawie rozróżnienia koncentracyjnych i kooperacyjnych wspólnych przedsiębiorstw w świetle rozporządzenia Rady (EWG) 4064/89 z dnia 21.12.1989 w sprawie kontroli koncentracji między przedsiębiorstwami, Dz. Urz. WE 1994, Nr C 385, s. 1, pkt 17 i 18.

Obwieszczenie Komisji w sprawie operacji koncentracyjnych i kooperacyjnych w świetle rozporządzenia 4064/89 z dnia 21.12.1989 w sprawie kontroli koncentracji przedsiębiorstw, Dz. Urz. WE 1990, Nr C 203, s. 6, pkt 11 i 12.

Wytoczne Komisji w sprawie pojęcia wspólnego przedsiębiorstwa o pełnym zakresie funkcji, Dz. Urz. WE 1998, Nr C 66, s. 1, pkt 16.

Decyzje Komisji Europejskiej

Decyzja Komisji z dnia 23.10.1991 w sprawie Nr IV/M.086 *Thompson/Piklington*, Dz. Urz. WE 1991, Nr C 279, s. 19.

Decyzja Komisji z dnia 20.07.2011 w sprawie COMP/M.6150 *VEOLIA TRANSPORT/TRENITALIA/JV*, Dz. Urz. UE 2011, C 249, s. 2.

Decyzja Komisji z dnia 15.05.2014 w sprawie Nr COMP/M.7185 *Agroenergi/Neova-Pellets/JV*, Dz. Urz. UE 2014, C 193, s. 1.

Decyzje Prezesa UOKiK

Decyzja Prezesa UOKiK Nr DDI 43/01.

Decyzja Prezesa UOKiK Nr DDI-58/02.

Decyzja Prezesa UOKiK Nr DPI-24/2003.

Decyzja Prezesa UOKiK Nr DOK-1/2004.

Decyzja Prezesa UOKiK Nr DOK 66/05.

Decyzja Prezesa UOKiK Nr DOK 6/06.

Decyzja Prezesa UOKiK Nr DKK-174/2014.

Orzecznictwo

Wyrok SPI w sprawie T-282/02 *Cementbow*, Zb. Orz. 2006, s. II-319.

Wyrok SPI w sprawie T-76/08 *El du Pont i inni przeciwko Komisji*, niepublikowany.

Wyrok SPI w sprawie T-77/08 *Dow Chemical przeciwko Komisji*, niepublikowany.

Wyrok TSUE w sprawie C-172/12 *El du Pont przeciwko Komisji*, niepublikowany.

Wyrok TSUE w sprawie C-179/12 P *Dow Chemical przeciwko Komisji*, niepublikowany.

Wyrok SPI w sprawie T-112/05 *Akzo Nobel NV i inni przeciwko Komisji*, Zb. Orz. 2007, s. II-5049.